

دیپلماسی حقوقی در حل مسئله هواپیمای مسافری اوکراین با تحلیلی ویژه بر مذاکرات چندجانبه ۲۰۲۳ ژنو*

حسین قهرمانی منامن* - دکتر توکل حبیب‌زاده**

دکتر محمدجواد شریعت‌باقری***

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

در این نوشتار پس از تبیین دیپلماسی حقوقی، راهکار مذاکره را از درون دیپلماسی تشریح می‌نماییم، سپس با ذکر چالش‌ها و مسائل حقوقی بین‌المللی مربوط به سانحه پرواز شماره ۷۵۲ هواپیمای مسافری اوکراین با رویکردی ویژه به تحلیل مذاکرات چندجانبه ژنو که بین دولت ایران با دولت‌های اوکراین، کانادا، سوئد و بریتانیا برگزار شد، می‌پردازیم. هدف اصلی مقاله واکاوی دیپلماسی حقوقی و عملکرد مذاکره در حل مسئله سانحه هواپیمای اوکراینی است، لذا مقاله درصدد پاسخ به این پرسش است که: دیپلماسی حقوقی و خاصه ابزار مذاکره چگونه می‌تواند به مدیریت رفع تنش در روابط دولت‌های مذکور و حل و فصل مسائل و چالش‌های ناشی از سانحه هواپیمای اوکراینی درخصوص پاسخگویی دولت ایران، جبران خسارت و بازسازی اعتماد بین‌المللی کمک کند؟ فرضیه تحقیق نیز بر این است که: بکارگیری دیپلماسی حقوقی و انجام مذاکرات ساختارمند می‌تواند به پرداخت غرامت زیان‌دیدگان، انجام تعهدات و پاسخگویی دولت ایران، رفع مسائل و حل و فصل اختلافات و کاهش تنش‌های دیپلماتیک بین طرفین منجر شود. لذا فرضیه تحقیق، فکت‌ها و مؤلفه‌های کلیدی دیپلماسی حقوقی از جمله انجام مذاکرات چندجانبه را به عنوان عوامل تسهیل‌گر و موثر در حل اختلاف مشخص می‌نماید. نتایج نشان می‌دهد استفاده از دیپلماسی حقوقی در حل مسئله متنازع فیه، نسبتاً مفید و موثر و کارآمدترین ابزار حل مسئله است. پژوهش حاضر از روش توصیفی - تحلیلی استفاده نموده و داده‌های لازم از طریق کتابخانه‌ای گردآوری شده است. در بخش پایانی این پژوهش، ارجاع پرونده به شورای ایکانو و صدور حکم دادگاه عالی انتاریو بررسی شده و نهایتاً پیشنهادهایی برای مذاکرات هدفمند و نتیجه‌محور و راهکارهایی برای حل و فصل موضوع ارائه می‌دهیم.

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری حقوق بین‌الملل حسین قهرمانی منامن با راهنمایی دکتر توکل حبیب‌زاده است.

* گروه حقوق بین‌الملل عمومی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

** دانشیار گروه حقوق بین‌الملل عمومی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران. / نویسنده مسئول / ایمیل:

t-habibzadeh@isu.ac.ir

*** استادیار گروه حقوق بین‌الملل عمومی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

کلیدواژگان

دیپلماسی حقوقی، مذاکرات چندجانبه ژنو، پرواز شماره ۷۵۲ هوایمایی اوکراین، دولت ایران، مسئولیت بین‌المللی.

مقدمه

«شرایط جدید نظام بین‌الملل موجب شده تا مؤلفه‌های جدیدی ایفای نقش کنند و کشورها برای دستیابی به اهداف و تأمین منافع ملی خود ابزارهای جدیدی را بکار گیرند که از مهم‌ترین آنها می‌توان به بهره‌گیری از دیپلماسی اشاره نمود» (مرادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۱۷-۱۱۸)؛ (Moradi et al., 2022: 117-118). اجمالاً می‌توان تصریح نمود: «دستیابی به یک توافق حقوقی، از نظر سیاسی و هم از نظر فنی بسیار دشوار است و این حاصل نمی‌شود مگر با مذاکرات متعدد، نتایج نشان داده که دیپلماسی فعال چگونه نقش پررنگ و اثرگذاری در تعیین محتوا و ساختارهای مختلف توافقات در فرایند مذاکرات داشته است» (امینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۹-۱۴۸)؛ (Ameni et al., 2022: 117-118).

ما در این مقاله بدو به روش تبیینی به مفهوم و ماهیت دیپلماسی حقوقی خواهیم پرداخت و الزامات و کارویژه‌های آن را نیز مورد بررسی قرار می‌دهیم. در ادامه از بطن دیپلماسی حقوقی، چیستی و ماهیت مذاکرات را تشریح می‌کنیم. در حال حاضر یکی از مسائل متنازع فیه، بین دولت ایران با دولت‌های اوکراین، کانادا، بریتانیا و سوئد و از مهم‌ترین موضوعات اختلافی بین‌المللی کشورمان، پرونده «سانحه پرواز شماره ۷۵۲ هوایمایی اوکراین» است که حل و فصل آن بطریقی خارج از روند دادرسی و رسیدگی قضایی بین‌المللی، نیازمند به کارگیری دیپلماسی حقوقی فعال است. در این دیپلماسی یکی از مهم‌ترین طرق و ابزارهای حل مساله هوایمایی اوکراینی، انجام مذاکرات چندجانبه بین طرفین اختلاف است. در واقع رفع اختلاف نیازمند استفاده از ایده و ارائه دیدگاه‌های جدید است که به عنوان ابزاری از قدرت در جامعه بین‌المللی، اجماع‌سازی بوجود بیاورد (Zarif, 2017: 1-3)؛ با توجه به طرح شکایت چهار دولت ذکر شده در دیوان بین‌المللی دادگستری و روند پیش‌رو، ضروری بود دولت ایران به مصاف کشورهای هدف در مذاکرات برود تا با دیپلماسی حقوقی بتواند فرایندها و اقدامات ضد امنیت ملی و مغایر با منافع و حیثیت بین‌المللی کشور را با تدوین استراتژی‌ها و تاکتیک‌های مذاکراتی و برخورداری از قدرت کامل دیپلماسی، مدیریت نماید. بر این اساس تا پایان شهریور سال ۱۴۰۲ (یادداشت رسمی وزارت امور خارجه خطاب به نمایندگی دولت اوکراین، Official note from the Ministry of Foreign Affairs addressed to the Ukrainian؛ (۱۴۰۲ government delegation, 2023) دولت ایران سه دور مذاکرات دوجانبه را با دولت اوکراین به عنوان طرف اصلی اختلاف و بدون حضور سایر دولت‌ها آغاز نموده و در طی مسیر حصول توافق با این کشور، موافقت خود را با برگزاری مذاکرات جمعی یا چندجانبه به چهار دولت مذکور اعلام نمود. دولت ایران نهایتاً با آمادگی بر انجام دیپلماسی حقوقی، انجام مذاکرات دور اول ژنو سوئیس (۲ و ۱۳ اکتبر ۲۰۲۳) را به دولت‌های فوق ارائه و متقابلاً نمایندگان چهار دولت ذکر شده (مقامات حقوقی و نمایندگان دولت‌های متبوع در دیوان بین‌المللی دادگستری) نیز در تاریخ تعیین شده با نماینده دولت

ایران در نشست مذاکراتی ژنو شرکت نموده و به بررسی موضوعات اختلافی پرداختند. پژوهش حاضر از روش توصیفی - تحلیلی استفاده نموده، با همین رویکرد، علت و چرایی ضرورت پرداختن به دبلوماسية حقوقی در حل مسئله پیش آمده، تشریح می‌گردد لذا با اتکا به مطالعه اسناد مربوطه و بررسی مشروح مذاکرات طرفین به تجزیه و تحلیل یافته‌ها دست یافته و نهایتاً بر اساس طرح و ترویج مباحث حقوقی به نتیجه پژوهش، پیشنهادات و راهکارهای موضوع پرداخته می‌شود. هدف اصلی این مقاله نیز تبیین دبلوماسية حقوقی به عنوان یکی از مهم‌ترین الزامات رفع تنش و حل اختلاف و به‌طور ویژه واکاوی دبلوماسية حقوقی و عملکرد مذاکره در حل مسئله سانحه هواپیمای اوکراینی است. مقاله حاضر در واقع درصدد پاسخ به این پرسش است که دولت ایران، چگونه از ظرفیت‌های دبلوماسية حقوقی در حل مسئله سانحه هواپیمای اوکراینی استفاده می‌نماید؟ پاسخ به این پرسش بنیادین می‌تواند بر نقش آفرینی و جایگاه دبلوماسية حقوقی به عنوان ابزاری مهم در رفع بی‌اعتمادی و تنش بین دولت‌ها تصریح نماید (باقری دولت‌آبادی، ۱۴۰۲: ۳۲-۳۰) (Bagheri, Dolatabadi, 2023: 30-32). پرسش اصلی تحقیق بر نقش دبلوماسية حقوقی و عملکرد مذاکره در دستیابی بر اهداف مشخص متمرکز است و مبتنی بر این است که: دبلوماسية حقوقی و خاصه ابزار مذاکره چگونه می‌تواند به مدیریت رفع تنش در روابط دولت‌های طرف اختلاف و حل و فصل مسائل و چالش‌های ناشی از سانحه هواپیمای مسافری اوکراین درخصوص پاسخگویی دولت ایران، جبران خسارت و بازسازی اعتماد بین‌المللی کمک کند؟

با طرح پرسش فوق، فرضیه ما بدین گونه مشخص می‌شود که: به کارگیری دبلوماسية حقوقی و انجام مذاکرات ساختارمند براساس قواعد حقوقی بین‌المللی، می‌تواند به پرداخت غرامت زیان‌دیدگان سانحه هواپیمای اوکراینی، انجام تعهدات و پاسخگویی دولت ایران، رفع مسائل و حل و فصل اختلافات و کاهش تنش‌های دیپلماتیک بین طرفین منجر شود. لذا این فرضیه، فکت‌ها و مؤلفه‌های کلیدی دبلوماسية حقوقی در حل مسئله هواپیمای اوکراینی منجمله انجام مذاکرات چندجانبه در چارچوب قواعد بین‌المللی را به عنوان عوامل تسهیل‌گر و موثر در حل اختلاف مشخص می‌نماید. علی‌رغم عوامل محدودکننده دبلوماسية حقوقی، فکت‌ها یا مؤلفه‌های دبلوماسية حقوقی مبتنی بر انجام مذاکرات چندجانبه، پاسخگویی و پذیرش مسئولیت، انجام تعهدات توسط دولت ایران، برگزاری دادرسی داخلی و ایجاد سازوکار پرداخت غرامت، نشان‌دهنده این است که دبلوماسية حقوقی توانسته به‌طور نسبی در رفع چالش‌ها و در حل مسئله متنازع‌فیه، مفید و موثر باشد اگرچه روند دبلوماسية در حل کامل مسئله هواپیمای اوکراینی با رفع موانع و تداوم مذاکرات هدفمند و نتیجه‌محور، همچنان مفتوح و مطمئناً سریع‌ترین، موثرترین و کارآمدترین ابزار حل مسئله است.

۱- پیشینه تحقیق

دبلوماسية حقوقی جزو حوزه‌های مغفول در سیاست خارجی و حقوق بین‌الملل می‌باشد و آثار نشریافته درباره آن در داخل کشور بسیار اندک و منابع منتشره خارجی نیز محدود می‌باشد. در ادامه مروری بر این آثار خواهیم داشت: استراتژی و تاکتیک در مذاکرات دیپلماتیک کتابی است که توسط محمدرضا دبیری از سوی دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه منتشر شده (دبیری،

۱۳۹۸؛ (Dabiri, 2019) به راهبردهای مذاکرات دیپلماتیک پرداخته و به کارگیری آنرا را در موفقیت دیپلماسی مورد توجه قرار داده است. مذاکرات استراتژیک: راهبردها، تاکتیک‌ها و الزامات (موسوی، ۱۳۹۱)؛ (Mousavi, 2012)، اثر تالیفی دیگری است که سیدعلی محمد موسوی در فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل چاپ نموده و تلاش کرده مخاطبان خود را با کلیات، مفاهیم و بدیهیات مذاکرات راهبردی آشنا نماید. مقاله پژوهشی دیگر با عنوان: کارویژه‌های دیپلماسی مدرن در روابط بین‌الملل، توسط دکتر رضا سیمبر در فصلنامه سیاست خارجی درج شده و به سازوکارهای دیپلماسی و شیوه‌های مذاکرات دیپلماتیک (سیمبر، ۱۳۸۵)؛ (Simber, 2006) پرداخته است. مقاله: الزامات و چالش‌های ایران برای بهرمندی از دیپلماسی کارآمد نوشته دکتر علی باقری دولت‌آبادی درج شده در نشریه مطالعات بین‌المللی نیز از جمله آثار و پیشینه عام تحقیقی و خاصه به کارگیری و بهرمندی از مفاهیم و اصول دیپلماسی در موضوع سلامت می‌باشد که مهم‌ترین نتیجه به کارگیری دیپلماسی را رسیدن به سطح مطلوب و کارآمد در عرصه بین‌المللی دانسته است (باقری دولت‌آبادی، ۱۴۰۲)؛ (Bagheri Dolatabadi, 2023).

حقوق و دیپلماسی به نویسندگی مارگارت مک گایننز و دیوید استواتر کتاب منتشره است که توسط مرکز حقوقی دانشگاه جرج تاون^۱ چاپ شده (McGuinness, M. E., & Stewart, 2022)، کتاب حقوق بین‌الملل و سیاست‌های دیپلماسی توسط ایان هارد^۲ که از سوی انتشارات دانشگاه کمبریج^۳ چاپ شده و جزو پیشینه عام موضوع می‌باشد (Hurd, 2015). حقوق بین‌الملل و سقوط هواپیمای ۷۵۲ خطوط هواپیمایی بین‌المللی اوکراین^۴ به نویسندگی پون سارا آماراسینک و ایشان جایاواردانی^۵ که توسط مرکز رسانه بیسا منتشر شده از جمله آثار تالیفی مرتبط با این تحقیق می‌باشد (Amarasinghe & Jayawardane, 2020).

کنکاش در سوابق و پیشینه تحقیق موید آن است که تاکنون تحقیق یا پژوهشی در حیطه دیپلماسی حقوقی در موضوع سانحه هواپیمای اوکراینی و تحلیل مذاکرات چندجانبه ژنو در حل و فصل این پرونده، صورت نپذیرفته و تحقیقات مورد اشاره در دایره پیشینه عام موضوع می‌باشد، با این حال، این مقاله واجد خلق پیشنهاداتی نو و خاص برای انجام مذاکرات هدفمند و نتیجه محور و راهکارهایی برای رفع چالش‌های حقوقی بین‌المللی و حل و فصل مووع مربوط به سانحه هواپیمای اوکراینی می‌باشد که منبع در موضوع مورد بحث می‌تواند دیگر پژوهش‌های آتی را از پیشینه خاص برخوردار نماید.

¹. Margaret Mc Gintz and Daivid Stout

². Georgetown University

³. Breach J.R.

⁴. Cambridge University

⁵. Poon Sara Amarasitik and Ishan Jayawardani

⁶. David Cilinton

۲- چهارچوب مفهومی: مفهوم و ماهیت دیپلماسی حقوقی

«دیپلماسی وسیله‌ای است که دولت‌ها به کمک آن و از طریق سایر بازیگران با استفاده از مذاکرات، تبادل دیدگاه‌ها، ملاقات‌ها، تهدیدها و دیگر فعالیت‌های مربوطه به هماهنگ‌سازی و تامین منافع می‌پردازند» (جواد، ۱۳۷۴: ۶۵)؛ (Javad, 1996: 65). «هدف دیپلماسی هدایت روابط بین کشورها و کارکرد عمده آن مدیریت روابط بین‌الملل به وسیله مذاکره و حل و فصل اختلافات بین‌المللی با شیوه‌های مسالمت‌آمیز است» (سعیدی، ۱۳۹۶: ۱۸۶)؛ (Saedi, 2017: 186). دیپلماسی در واقع، از کارآمدترین ابزارهای تحقق اهداف سیاست خارجی و رفع تنش بین دولت‌ها بوده و آنها را ناگزیر به تدوین چهارچوب‌های نظری و عملیاتی برای مدیریت کنش‌ها، مذاکرات و حل و فصل مسائل و چالش‌های فی‌مابین، نموده است» (سعیدی، ۱۳۹۶: ۱۸۶)؛ (Saedi, 2017: 186). «در دیپلماسی حقوقی انجام مذاکرات در چهارچوب اصول و قواعد بین‌المللی بین دولت‌ها صورت می‌پذیرد و نتیجتاً اینکه دیپلماسی حقوقی از طریق مذاکرات، رفتار دولت‌ها را با تبیین در قالب اشکال حقوقی بین‌المللی، معقول و متناسب می‌کند» (بابایی مهر، ۱۳۹۵: ۱۹۶)؛ (Bbaie Mehr, 2016: 196) «دیپلماسی می‌تواند نه تنها مانع تنش و درگیری و حتی جنگ گردد بلکه قادر است به خدمت صلح درآید و دولت‌های بسیاری از ورطه مخاصمه و حتی جنگ سرد رهایی بخشد» (ضیایی بیگدلی، ۱۴۰۱: ۱۳۴)؛ (Ziaei, 2022: 134).

«این فرض که کارکرد دیپلماسی با حل و فصل اختلافات تمام شده است زمینه‌ای است که به نظر می‌رسد دیپلماسی و حقوق به‌عنوان جایگزین‌های روشن به موازات یکدیگر حرکت می‌کنند» (Clinton, 2017: 2-6). بر این اساس، حقوق بین‌الملل ایجاد دیپلماسی است و از سوی دیگر حقوق بین‌الملل، دیپلماسی را تنظیم می‌کند.

۳- الزامات و کارویژه‌های دیپلماسی حقوقی

وظایف یا کار ویژه‌های دیپلماسی را می‌توان به چند قسمت کلی تقسیم نمود که دیپلماسی حقوقی نیز به فراخور و اقتضای خود از آن بهره‌مند است. «مهم‌ترین جنبه دیپلماسی شامل تشریح و دفاع از سیاست ملی از طریق مجاری دیپلماتیک، مذاکرات و تفسیر سیاست‌های خارجی است. هشدار به موقع در مورد تحولات، پایه‌گذاری برای سیاست‌ها یا ابتکارات جدید، کاهش اختلافات، کمک به تغییرات و حفظ نظم در بحبوحه تحولات و مجاب‌سازی از دیگر کارویژه‌های دیپلماسی است» (جواد، ۱۳۷۴: ۶۶)؛ (Javad, 1996: 66). یکی از مهم‌ترین وظایف و کارویژه‌های دیپلماسی، تدوین، تنظیم و اصلاح مجموعه‌ای گسترده از قواعد بین‌المللی هنجاری و سامان بخش است که سبب ایجاد نوعی ساختار در نظام بین‌المللی می‌شود این کارویژه به‌طور خاص، از کارکردهای دیپلماسی حقوقی است که از طریق مذاکرات تبیین و مورد توافق طرفین قرار می‌گیرد. پیش‌شرط‌های دیگری نیز در یک مذاکره بین‌المللی ضرورت دارد که عبارتند از: وجود یک وضعیت - نگرانی بین‌المللی - تمایل به حل و فصل اختلافات - تمایل به مذاکره - تمایل به انطباق - توافق و دستیابی به هدف. پیش‌شرط‌ها و الزامات اولیه در مذاکرات که در صدر این مطلب اشاره شد در دیپلماسی حقوقی و مذاکرات

دولت‌های مرتبط در حل مساله هواپیمای سرنگون شده اوکراینی نیز صدق می‌کند. هرگونه توافق و انعقاد معاهدات در مساله هواپیمای سرنگون شده اوکراینی بین طرفین موضوع نیازمند استفاده از الزامات و کارویژه‌های دیپلماسی حقوقی است تا بهتر و سریعتر به نتیجه برسد.

یکی از مهم‌ترین موارد در دیپلماسی حقوقی برای حل مساله هواپیمای اوکراینی اهمیت قواعد مربوط به نتیجه بخش بودن روندهای مذاکرات است. اگرچه به دلیل ویژگی ذاتی و سختی قواعد حقوقی، روند مذاکرات کندتر از سایر انواع دیپلماسی پیش می‌رود، ولی خصلت استحکام و بنیانی‌تر بودن دیپلماسی حقوقی از امتیازات اصلی این نوع دیپلماسی است. در دیپلماسی حقوقی از ابزارها و شیوه‌های مختلف در حل مسائل، رفع اختلافات و چالش‌های بین‌المللی استفاده می‌شود و دولت‌ها نیز در این دیپلماسی به شکل گسترده‌ای آنها را بکار می‌گیرند. امروزه مذاکرات از مهم‌ترین ابزارها، مؤلفه‌ها و فکت‌های دیپلماسی حقوقی است.

۳-۱- مذاکره، مهم‌ترین ابزار و فکت کلیدی دیپلماسی حقوقی

مارسل مرل^۱، «مذاکره را گفتگو برای حل مسئله متنازع فیه بین طرفین اختلاف از طریق توافق می‌داند. هنری کیسینجر^۲ نیز معتقد است مذاکره در دیپلماسی رایج، نزدیک ساختن دونقطه نظر مخالف و متضاد است» (میرعباسی و سادات میدانی، ۱۳۹۵: ۱۴۵)؛ (Mir Abbasi & Sadat-Meydani, 2016: 145). مذاکره در واقع فرایندی گفتگو محور است و هدف بودن توافق و انتفاع و رضایتمندی طرفین، شاخص‌های اصلی مذاکره می‌باشد» (گرشاسبی، ۱۳۶۹: ۲۴-۲۱)؛ (Garshasbi, 1980: 21-24). مذاکره کنندگان برای حل اختلاف وارد مذاکره می‌شوند و جهت‌گیری یا شیوه خاصی را پیگیری می‌کنند این شیوه یا مبتنی بر راهبرد رقابتی بر مبنای برد- باخت است یا مبتنی بر راهبرد همکاری بر مبنای برد- برد است. «در مذاکره بر مبنای رقابت، اختلافات طوری است که به نحو دیگری قابل حل نیست و تنها یکی از طرفین باید به کل منفعت موجود یا بیشتر آن دست یابد» (گرشاسبی، ۱۳۶۹: ۹۴-۹۲)؛ (Garshasbi, 1980: 92-94).

«در راهبرد همکاری نیز طرفین برای یافتن یک راه حل برد- برد برای رفع اختلافات با هم همکاری می‌کنند. نقطه ثقل راهبرد مذکور بر خلاف مذاکرات رقابتی که برپایه اتخاذ مواضع ثابت و متضاد است و معمولاً به سازش یا شکست مذاکرات ختم می‌شود مبتنی بر توافقاتی است که با تامین منافع طرفین، رضایت هر دو طرف را جلب نماید» (گرشاسبی، ۱۳۶۹: ۹۱-۹۵)؛ (Garshasbi, 1980: 91-95). شاخص‌ها و مؤلفه‌های مذکور، عناصر و راهبردهای مذاکراتی در تمام مذاکرات بزرگ، بویژه در مذاکرات بین‌المللی و دیپلماسی‌های مهم در سطوح مختلفی وجود دارند. شاید بتوان دیپلماسی حقوقی را زیر مجموعه دیپلماسی موثر هم بدانیم که نیاز انطباق دیپلماسی با تحولات محیطی در راستای اهدافش را می‌نمایاند (گنجی‌دوست، ۱۳۸۷: ۱۸۷)؛ (Ganjidoost, 2008: 187). پس از روشن شدن مفهوم و ماهیت دیپلماسی حقوقی و شیوه‌ها و کارویژه‌های این نوع دیپلماسی،

¹. Marcel Merle

². Henry Kissinger

به سانحه پرواز ۷۵۲ هواپیمای اوکراینی و تبیین چالش‌ها و مسائل آن و تحلیل مذاکرات چندجانبه ژنو پرداخته می‌شود.

۴- سانحه پرواز شماره ۷۵۲ هواپیمایی اوکراین اینترنت‌نشال در چشم اندازی کوتاه

پرواز شماره ۷۵۲ هواپیمای بوئینگ متعلق به خطوط هوایی اوکراین اینترنت‌نشال ساعت ۱۴:۰۶ صبح روز ۱۸ دی ماه ۱۳۹۸ (۸ ژانویه ۲۰۲۰) دقایقی پس از برخاستن از باند فرودگاه بین‌المللی امام خمینی^(۵) تهران مورد اصابت موشک پدافند هوایی ایران قرار گرفته و حوالی شاهد شهر تهران سقوط کرد. در این سانحه ۱۷۶ سرنشین (۱۶۷ مسافر و ۹ خدمه پرواز) شامل ۱۴۶ تبعه ایرانی (۳ تن از اتباع ایرانی دارای اقامت دائم از بریتانیا بودند)، ۱۱ تبعه اوکراینی، ۵ تبعه کانادایی، ۱۰ تبعه افغانستانی و ۴ تبعه سوئدی جان باختند.

نیروی پدافند هوایی ایران در بحبوحه تنش نظامی با آمریکا به اشتباه هواپیمای مسافربری را به‌عنوان یک هدف متخاصم شناسایی کرده و «ناخواسته» آن را ساقط کرد. (اطلاعیه ستاد کل نیروهای مسلح ایران (۲۱ دیماه ۱۳۹۸)، ستاد فرماندهی نیروهای مسلح ایران در بیانیه‌ای رسمی مسئولیت این سانحه و جبران خسارت به بازماندگان را پذیرفت (Amarasinghe, Punsara and Jayawardane, 2020: 1-3)).

۴-۱- چالش‌های حقوقی بین‌المللی مربوط به سانحه هواپیمای اوکراینی

سانحه هواپیمای مسافری اوکراین و تحولات پس از آن، واجد بروز چالش‌ها و مسائل مختلف حقوقی بین‌المللی بوده که یکی پس از دیگری، شکل گرفته و مذاکره را بین دولت‌های درگیر در موضوع به‌عنوان یک ضرورت عینی، برای حل و فصل آن مبدل نمود. برخی از مهم‌ترین این چالش‌ها و از جمله عوامل محدود کننده و مخل در دیپلماسی حقوقی و انجام مذاکرات عبارتند از:

۴-۱-۱- گروه هماهنگی و پاسخ

تعدادی از بازماندگان سانحه هواپیمای اوکراینی شامل اتباع ۴ کشور کانادا، بریتانیا، سوئد و اوکراین در تیرماه ۱۳۹۹ سازمانی تحت عنوان «انجمن بازماندگان قربانیان سقوط هواپیمای اوکراینی» را تأسیس نمودند. انجمن مذکور با حمایت دولت کانادا در مرداد همان سال، گروه بین‌المللی هماهنگی و پاسخ (واکنش) را متشکل از نمایندگان انجمن و ذیل دولت‌های متشکل از کشورهای زیان دیده و ذینفع در سقوط هواپیما ایجاد نمود تا امکان هماهنگی لازم برای اقدام قانونی و لزوم پاسخگویی دولت ایران در قبال خانواده قربانیان و جامعه بین‌المللی را بررسی نمایند (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، شهریور ۱۴۰۲)؛ (Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Sep.) گروه هماهنگی و پاسخ، از بدو شکل‌گیری از دولت ایران خواسته بود تعهد خود را برای ورود به مذاکرات را اعلام نماید (Global Affairs Canada, 2023).

دولت ایران در ۲۷ دسامبر ۲۰۲۱ با صدور بیانیه‌ای اعلام نمود نیازی به مذاکره با این گروه نمی‌بیند. درحقیقت دولت ایران گروه مذکور را به‌عنوان مرجعی رسمی برای پیگیری‌های حقوقی مورد شناسایی قرار نداده و هیچ گونه وجاهت و شان قانونی برای گروه هماهنگی قائل نگردید (International Coordination and Response Group, 2023).

وزارت امور خارجه ایران نیز متعاقباً با صدور بیانیه‌ای در پاسخ به ادعای گروه و درخواست

دولت‌های ثالث برای انجام مذاکره، تصریح نمود: «سمت و جایگاه حقوقی دولت‌های کانادا، سوئد و بریتانیا و دستور کار با این دولت‌ها در ابعاد مختلف برای رسیدگی به سقوط هواپیمای اوکراینی یکسان نمی‌باشد، ضمن اینکه حضور دولت‌های مذکور با پیش‌داوری و جهت‌گیری‌های سیاسی به عنوان اهرم فشاری در مذاکرات و اراده ناشی از توافق آن گروه به ج.ا.ایران را نمی‌پذیرد» (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، شهریور ۱۴۰۲؛ Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Sep.).

متعاقباً دولت ایران بنا به درخواست مجدد دولت‌های مذکور و احترام به درخواست‌های ارائه شده و همچنین لزوم عدول این دولت‌ها از بکاربردن گروه خودخوانده موسوم به «هماهنگی و پاسخ» و عدم تحمیل اراده ناشی از توافق آن گروه به دولت ایران به‌عنوان دولت ثالث، با تأکید بر اصل حسن نیت و به‌صورت داوطلبانه موافقت خود را با برگزاری مذاکرات جمعی با دولت‌های اوکراین، کانادا، سوئد و بریتانیا اعلام و شهر مسقط را برای انجام مذاکرات در ماه ژوئیه سال جاری (۲۰۲۳) پیشنهاد نمود (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، شهریور ۱۴۰۲؛ Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Sep.).

۴-۱-۲- نقض کنوانسیون مونترال و طرح دعوای دولت‌های ذینفع در دیوان بین‌المللی دادگستری
دولت‌های ذینفع ضمن عدم پاسخ برای انجام مذاکرات در مسقط، تنها چند روز بعد از اعلام آمادگی دولت ایران برای انجام مذاکرات جمعی، دعوای خود را در اوایل ماه ژوئیه سال ۲۰۲۳ نزد دیوان بین‌المللی دادگستری طرح نمودند.

دولت اوکراین که به‌عنوان طرف اصلی و نمایندگی از جانب کانادا، سوئد و بریتانیا مبادرت به طرح دعوی نزد دیوان بین‌المللی دادگستری نمود در واقع با ادعای عدم پذیرش مذاکره از سوی ایران مطابق دستور کار مذاکراتی و حل اختلاف در اجرای کنوانسیون مونترال و النهایه سپری شدن ۶ ماه از عدم توافق برای بررسی ترتیبات داوری مقرر در ماده ۱۴ کنوانسیون مونترال، موضوع را با هدایت و راهبری کانادا به دیوان بین‌المللی ارجاع نمود.

دولت ایران نیز در بیانیه‌های مختلف این اقدام را غیر سازنده و مغایر با اصل حسن نیت و در تناقض با درخواست‌های این کشورها مبنی بر انجام مذاکره دانست و استناد طرف دعوا به کنوانسیون مونترال را به‌دلیل پرداختن کنوانسیون به اقدامات غیرقانونی و جرایم عمدی توسط افراد و نه دولت‌ها را بلاوجه اعلام نمود (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، شهریورماه، ۱۴۰۲؛ Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Sep.).

۴-۱-۳- پیش‌داوری و طرح اتهامات به دولت ایران در دستور کار مذاکرات درخواستی
«دولت ایران در ارتباط با دستور کار پیشنهادی از سوی دولت‌های اوکراین، کانادا، سوئد و بریتانیا

^۸ کنوانسیون راجع به جلوگیری از اعمال غیرقانونی علیه امنیت هواپیمایی کشوری موسوم به کنوانسیون ۱۹۷۱ مونترال.
^۹ ماده ۱۴: چنانچه ظرف شش ماه از تاریخ تقاضای داوری، طرف‌های دعوی نتوانند در مورد ترتیبات داوری توافق نمایند هریک از آنها می‌تواند دعوی را طبق اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری به آن دیوان ارجاع نماید (Montreal Convention for Security of Civil Aviation, Article 14.1971).

اذعان نمود موارد پیشنهادی برای درج در دستور کار مذاکرات (از جمله ادعای آزار و اذیت خانواده جانباختگان) از ویژگی پیش داوری برخوردار است و طرح اتهام و ایراد خدشه به فرایند قضایی ایران نیز که توسط دادگاه صلاحیت دار انجام شده و عدم احترام به به قوانین داخلی که به دفعات توسط دولت‌های مذکور تکرار شده است به عنوان مصداق دیگری از فقدان حسن نیت و مداخله در امور داخلی ایران تلقی می‌گردد. دولت ایران همچنین در پاسخ به دولت‌های مذکور تصریح نمود: در راستای شفافیت و حسن نیت، ج.ا.ایران فراتر از قوانین و مقررات و به صورت داوطلبانه از نمایندگان دیپلماتیک کشورهای که اتباع شان جان خود را در این سانحه از دست داده‌اند برای حضور در دادگاه صلاحیتدار دعوت نموده، اما طرف‌های مقابل ضمن امتناع از حضور در جلسات دادگاه، با سوء نیت و همراه با مقاصد سیاسی، صلاحیت دادگاه را زیر سؤال بردند. این موضوع مصداق دیگری از عدم همکاری و تعامل برای رسیدگی به موضوع است» (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، شهریورماه، ۱۴۰۲)؛ (Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Sep.).

۴-۲- مذاکرات حقوقی چندجانبه ژنو در خصوص سانحه هواپیمای اوکراینی

با توجه به طرح شکایت چهار دولت ذکر شده در دیوان بین‌المللی دادگستری و روند پیش‌رو ضروری بود دولت ایران به مصاف کشورهای هدف در مذاکرات برود. بر این اساس دولت ایران پیشنهاد نمود: دستور کار مذاکرات آتی براساس موارد مطروح اعلام شده و سایر مواردی که می‌تواند در جلسه اول مذاکرات مورد توافق قرار گیرند در صورت انطباق با اصول و قواعد حقوق بین‌الملل در دستور کار مذاکرات تعیین شود و برای رسیدن به درک و رضایت مشترک در پرتو تعیین مؤلفه‌های مذاکره هدفمند و نتیجه محور، ضروری است مورد توجه طرفین قرار گیرد. دولت ایران در ادامه ضمن تاکید بر موارد معنونه با اذعان بر اتخاذ رویکرد مبتنی بر حسن نیت و تصریح بر اینکه: سمت و جایگاه حقوقی دولت‌های کانادا، سوئد، بریتانیا و اوکراین در موضوع مورد اختلاف « سانحه پرواز شماره ۷۵۲ هواپیمای اوکراین اینترنشنال » متفاوت بوده و دستور کار مذاکراتی نیز در ابعاد سانحه هواپیما یکسان نمی‌باشد، لذا تا پایان شهریور سال ۱۴۰۲ سه دور مذاکرات دوجانبه را با دولت اوکراین به عنوان طرف اصلی اختلاف و بدون حضور سایر دولت‌ها آغاز نموده بود، علی‌ایحال طبق اعلام وزارت امور خارجه، دولت ایران به صورت داوطلبانه موافقت خود را با برگزاری مذاکرات جمعی یا چندجانبه به دولت‌های مذکور اعلام می‌نماید (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، شهریور ۱۴۰۲)؛ (Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Sep.).

دولت ایران نهایتاً با آمادگی بر انجام دیپلماسی حقوقی و توجه به پیشنهاد چهار کشور و با تقویت روند مبتنی بر حسن نیت، مکان و زمان پیشنهادی (شهر ژنو سوئیس - در بازه زمانی ۱۰ و ۱۱ مهرماه ۱۴۰۲ و ۱۳ اکتبر ۲۰۲۳) برای انجام مذاکرات حقوقی در خصوص رسیدگی به موضوعات اختلافی را به دولت‌های فوق ارائه و متقابلاً نمایندگان چهار دولت ذکر شده (مقامات حقوقی و نمایندگان دولت‌های متبوع در دیوان بین‌المللی دادگستری) نیز در تاریخ تعیین شده با نمایندگان دولت ایران در نشست مذاکراتی ژنو شرکت نموده و به بررسی موضوعات اختلافی پرداختند.

۴-۲-۱- درخواست پذیرش مسئولیت بین‌المللی کامل ایران در سانحه هواپیمای اوکراینی

هیات نمایندگان چهار دولت مذاکره‌کننده، بدواً در این مذاکرات خواستار پذیرش کامل مسئولیت

۱. کنوانسیون راجع به هوانوردی کشوری که به منظور تنظیم مقررات هوانوردی در سال ۱۹۴۴ در شیکاگو به امضاء دولت های حاضر در کنفرانس رسید امروزه پایه اصلی مقررات هوانوردی بین المللی می باشد.

(Canada, 2023). در ادامه مذاکرات، نماینده دولت ایران تاکید کرد: «دولت کانادا برای تسهیل امور ایرانیان و اتباع کانادایی جان باخته اجازه بازگشایی سرکنسولگری ایران را نداده و سانحه را مستمسک اقدامات سیاسی خود قرار داده و درصدد خروج موضوع از بعد فنی و حقوقی و هدایت آن به سمت و سوی غیرفنی است لذا نقش دولت کانادا و راهبری اصلی مذاکرات طرف مقابل توسط این دولت را (با وجود سمت وجایگاه ضعیف حقوقی کانادا در این پرونده و به عنوان طرف ثالث) را مورد انتقاد قرار داد» (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، مهر ماه ۱۴۰۲)؛ Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Oct.).

۴-۲-۲- حصول توافق با شکست مذاکرات ژنو

تعاقب طرح موارد مذکور توسط چهار دولت مذاکره کننده و تصمیم آنها برای گنجاندن متن پیشنهادی خود در دستور کار مذاکرات که متضمن: مسئولیت بین المللی دولت ایران، جبران خسارات (کامل) متعلق به چهار کشور توسط ایران، لزوم ارائه گزارش ایران در مورد اقدامات خود و قرائت بیانیه های پایانی دو طرف بود، هیات ایرانی با اشاره به لزوم تنظیم دستور کار به صورت خنثی و فاقد پیش داوری، خواستار اصلاح آن شدو بر لزوم اضافه شدن بندی درخصوص توافق و تاثیر مثبت این مذاکرات بر دعوی مطروحه نزد دیوان تاکید نمود.

دولتین مذکور در مقابل، حاضر نشدند تا نسبت به درج متن خنثی و بدون پیش داوری با ایران توافق نمایند. طرف دعوا امکان توافق را نیز یک موضوع پیش از موعد برشمرد و در ادامه نیز بر عدم امکان درج بندی در مورد توافق و عدم امکان استرداد پرونده مطروحه نزد دیوان بین المللی دادگستری تاکید شد (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، مهر ۱۴۰۲)؛ Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Oct.).

در مقابل هیات ایرانی، با اشاره به برخی نظرات دیوان بین المللی دادگستری در آراء پیشین در مورد «تعهد به مذاکره»، انجام مذاکره بدون دستیابی به توافق را بی معنا و بدون درج چنین دستور کاری، مذاکرات را بی فایده و بدون هدف ارزیابی کرد.

هیات ایرانی همچنین به متن توافقنامه اوکراین با سایر کشورها در موضوع سانحه هواپیمای سبیریا در سال ۲۰۰۱ و عدم وجود مسئولیت بین المللی دولت اوکراین بابت اصابت موشک به هواپیمای روسی اشاره نمود و به کارگیری قاعده استاپل در این خصوص هم تاکید نمود. هیات کانادایی در مقابل صراحتاً هدف خود از انجام مذاکرات را پذیرش مسئولیت بین المللی دولت ایران و تعهد به جبران خسارات کامل یا در غیر این صورت، احراز وجود اختلاف بین طرف ها (و طبعاً ارجاع خود کار موضوع اختلافی به دیوان بین المللی دادگستری) بیان نمود. در نهایت نشست مذاکرات ژنو بدون حصول توافق یا نتیجه و دستاورد مذاکراتی به پایان رسید. «وزارت خارجه ایران با صدور بیانیه ای، عدم پذیرش انجام مذاکرات کارکردی توسط طرفین مقابل را دلیل شکست مذاکرات اعلام نمود» (بیانیه وزارت امور خارجه ایران، مهر ۱۴۰۲)؛ Statement of the Iranian Ministry of Foreign Affairs, 2023 Oct.).

¹. Premature

۴-۲-۳- ارجاع موضوع به شورای ایکائو

پیرو طرح دعوی چهار کشور یادشده در دیوان بین‌المللی دادگستری در جولای ۲۰۲۳ و متعاقب عدم توافق در مذاکرات ژنو، مدعیان در آخرین اقدام در ژانویه ۲۰۲۴ (دی ماه ۱۴۰۲) طی بیانیه‌ای اعلام نمودند که این پرونده را به دلیل آنچه که توسل به سلاح علیه هواپیمای غیر نظامی خوانده‌اند، با استناد به ماده ۳ مکرر کنوانسیون هوانوردی غیر نظامی بین‌المللی مصوب ۱۹۴۲ موسوم به کنوانسیون شیکاگو به شورای ایکائو به عنوان نهاد متولی اجرای کنوانسیون ارجاع داده‌اند. بدین ترتیب با عدم حصول توافق یا متمر ثمر بودن مذاکرات ژنو، مدعیان درحین طرح دعوا در دیوان بین‌المللی، دعوی دیگری در شورای ایکائو به ثبت رساندند.

اجلاس ۲۳۲ شورای ایکائو نیز در تاریخ ۲۱ خرداد الی ۱ تیر سال ۱۴۰۳ (برابر ۱۰ الی ۲۱ ژوئن ۲۰۲۴) موضوع سانحه سقوط هواپیمای اوکراینی را طرح و مورد بررسی قرار داد که منجر به صدور نظر شورا و متقابلاً ایراد اشکال و نقص وارده به نظر شورا توسط نماینده ایران گردید (لایحه اعتراضی نماینده ایران در ایکائو، ۱۴۰۳)؛ (Protest bill of Iran's representative in ICAO in June 20۲۴).

۴-۲-۴- حکم دادگاه عالی انتاریو کانادا علیه شرکت هواپیمایی بین‌المللی اوکراین

در حالی که نتیجه مذاکرات ژنو با شکست مواجه شده و موضوع به شورای ایکائو نیز ارجاع گردیده و همزمان تلاش‌های طرفین برای آغاز دور جدیدی از مذاکرات باقی مانده، دادگاه عالی انتاریو در پی رسیدگی به دادخواست گروه هماهنگی و پاسخ (متشکل از نمایندگان تعدادی از خانواده جانباختگان سانحه هوایی) مبادرت به صدور حکمی علیه شرکت هواپیمایی (خطوط هوایی) بین‌المللی اوکراین داد (Superior Court of Justice, 2024).

گروه مذکور درحقیقت با احتمال عدم پذیرش مسئولیت کامل دولت ایران برای پرداخت غرامت و جبران خسارت تام و همچنین مسئولیتی جدا که در این سانحه برای شرکت هواپیمایی اوکراین قائل بود، علیه شرکت هواپیمایی دادخواستی را در دادگاه عالی انتاریو کانادا ثبت نموده بود. دادگاه انتاریو پس از رسیدگی به پرونده مذکور نهایتاً (تاریخ ۲۱ خردادماه ۱۴۰۳) در حکم ۱۴۱ صفحه‌ای صادره با وجود ادعاهایی که علیه دولت ایران نیز طرح نموده در نهایت شرکت هواپیمایی را مقصر دانسته و مسئول پرداخت غرامت به خانواده جانباختگان نموده است (همشهری آنلاین، ۱۴۰۳)؛ (Hamshahri, Online, 2024).

دادگاه انتاریو خطوط هوایی بین‌المللی اوکراین را به دلیل اهمال در ارزیابی شرایط پرواز درحین بروز تنش بین ایران و آمریکا و انجام حملات موشکی علیه نیروهای امریکایی که ایران را در حالت آماده باش برای مقابله با ضدحمله قرار داده بود و به دلیل عدم انجام ارزیابی مناسب از خطرات ناشی از انجام پرواز از تهران و سهل انگاری روی داده در این خصوص، مسئول سقوط هواپیمای اوکراینی دانسته و تصریح داشته این شرکت از نظر قانونی مسئول پرداخت غرامت کامل به خانواده قربانیان سانحه است. بر اساس حکم صادره دادگاه انتاریو شرکت هواپیمایی نمی‌تواند جبران خسارت را به مبلغ مورد نظر خود یعنی ۱۸۰ هزار دلار برای هر جانباخته محدود کند بلکه خسارت کامل باید به

¹. Superior Court of Justice Ontario Canada

خانواده جانباختگان پرداخت شود (Superior Court of Justice, 2024).

شایان ذکر است: مدتی پس از بروز سانحه، رسیدگی به پرونده و محاکمه مقصران سقوط هواپیمای اوکراینی در محاکم ایران نیز آغاز شده و متهمان حادثه به اتهام مباشرت در قتل شبه عمد مستند به مواد قانونی به تحمل حبس و پرداخت دیه محکوم گردیدند. همچنین دولت ایران مصوب و مقرر نموده مبلغ ۱۵۰ هزار دلار غرامت به ازای هر جان باخته پرداخت نماید که طبق آخرین بررسی تعداد کثیری از خانواده جانباختگان، جهت اخذ غرامت به دولت ایران رجوع نموده‌اند.

نتیجه‌گیری

با شکایت دولت اوکراین به عنوان طرف اصلی دعوای مربوط به پرونده سرنگونی هواپیمای مسافری اوکراین در دیوان بین‌المللی دادگستری و نمایندگی این کشور برای کانادا، سوئد و بریتانیا به عنوان سایر اطراف دعوا علیه دولت ایران، صلاحیت دیوان در رسیدگی به دعوای مطروحه اجباری بوده و ایران نیز ملزم به حضور در دیوان خواهد بود. براین اساس و در صورت عدم استرداد و ترک دعوا ناشی از عدم توفیق دیپلماسی و انجام مذاکرات سازنده، مدعی پرونده تا اوایل سال ۲۰۲۵ ملزم به ارائه لایحه دادخواست در دیوان می‌باشد و متقابلاً دولت ایران نیز تا ۴ ماه پس از آن در صورتی که قائل بر ایراد صلاحیتی بر دادگاه یا قائل بر ایراد مقدماتی باشد فرصت ارائه به دیوان بین‌المللی خواهد داشت.

همان‌طور که دیدیم طرفین اختلاف با هدف رسیدگی به مسائل مربوط به سانحه هواپیمای اوکراینی و حل و فصل آن به دیپلماسی حقوقی و مذاکرات چندجانبه بین‌المللی روی آوردند. اگر چه سازوکارها و کارویژه‌های دیپلماسی در مذاکرات ژنو با شرایط مطروحه و منافع طرفین انطباق نداشت و حسب عدم تامین اهداف طرفین و عدم حصول توافق به شکست انجامید با این وجود هنوز هم بهترین دارایی و موثرترین شیوه توافق همان به کارگیری دیپلماسی حقوقی در قالب تداوم مذاکرات فی مابین می‌باشد به همین دلیل رئیس هیات مذاکره‌کننده ایران در پایان مذاکرات ژنو، دولت‌های طرف اختلاف را به انجام مشورت‌های بیشتر در پایتخت‌های سیاسی خود و افزایش دیپلماسی فراخوانده و انجام مذاکرات احتمالی در آینده را رد نکرد.

در موضوع مربوط به هواپیمای اوکراینی می‌توان گفت باتوجه به ماهیت اختلاف و اهدافی که هرطرف مذاکره دنبال می‌نماید رابطه‌ای بین اهداف طرفین وجود دارد که موجب وابستگی متقابل مثبت یا منفی می‌گردد. باید در اهدافی که وابستگی مثبت ایجاد می‌کند اهداف طرفین طوری به هم وابسته گردد که با دستیابی یک طرف به اهداف خود، شانس طرف مقابل هم در دستیابی به اهدافش افزایش یابد و در عین حال عوامل وابستگی منفی که در دستیابی طرف مقابل به اهداف خود رابطه‌ای معکوس ایجاد می‌کند کاهش یابد.

در مذاکرات ژنو، چهار دولت طرف دعوا در پی دستیابی به احراز مسئولیت بین‌المللی دولت ایران بودند و در مقابل ایران پذیرش اقدام متخلفانه و طبعاً مسئولیت بین‌المللی ناشی از آن را منتج به اقدامات گسترده و کمتر پیش بینی شده از سوی این دولت‌ها تلقی نموده که موجب ایجاد رابطه‌ای معکوس در دستیابی به اهداف خود می‌شود و به زیان شدید منافع و امنیت ملی منجر می‌گردد.

در دیپلماسی حقوقی ظرفیت نهفته‌ای برای ترکیب منافع طرفین به نحوی که ارزش مشترک ایجاد نماید یا منفعت موجود را مهم‌تر و قوی‌تر نماید وجود دارد. در این خصوص این ظرفیت نهفته در مسائل متعددی که در مذاکره ژنو نیز مطرح شد وجود داشته و طرفین می‌توانند با توافق بر سر مسائل مختلف به نتیجه مرضی طرفین دست یابند.

در عین حال دولت ایران با وجود عدم پذیرش مسئولیت کامل بین‌المللی موضوع، موجبات به‌کارگیری سازوکارهای حل و فصل اختلافات بر اساس کنوانسیون‌های مختلف را توسط دولت‌های مذکور فراهم نمود. بنابراین با عدم توفیق کامل دیپلماسی حقوقی و حصول توافق در مذاکرات، دولت‌های مذکور از سازوکار حل اختلاف بر اساس ماده ۸۴ کنوانسیون شیکاگو نیز استفاده نموده و مهم‌ترین مقررۀ مورد استناد طرف دعوا، ماده ۳ مکرر کنوانسیون مذکور بوده است. وفق ماده ۳ مکرر، طرف‌های متعاقد در صورت عدم توافق می‌توانند شکایت خود را نزد شورای ایکائو ثبت نمایند. شورای مذکور نیز به‌عنوان نهاد شبه قضایی بین‌المللی نسبت به ادعای مطرح شده رای لازم را صادر می‌نماید و در صورت عدم رضایت از رای صادره هر یک از طرفین می‌توانند از آن رای، از دیوان بین‌المللی دادگستری یا مرجع داوری مربوطه نیز تجدیدنظرخواهی کنند.

ملاحظه شد که انجام دیپلماسی حقوقی و تداوم مذاکرات در موضوع سانحه هواپیمای اوکراینی همچنان مهیا بوده و حتی فرایند مذاکره به‌عنوان پیش‌شرط مراجعه به دیوان و داوری جهت تجدید نظر از تصمیم شورا در پروسه رسیدگی شورای ایکائو هم دیده شده و به خوبی اهمیت و تاثیر مذاکرات را نشان می‌دهد. پس می‌توان اذعان نمود: دوران دیپلماسی پایان نیافته است و موثرترین، سریع‌ترین و نقش آفرین‌ترین ابزار در دست دولت‌های (طرف اختلاف) است. بر این اساس پای دیپلماسی حقوقی و تداوم مذاکرات هدفمند و نتیجه‌محور برای حصول توافق درخصوص سانحه هواپیمای مسافری اوکراین و تلاش برای استرداد و ترک دعوا در مقابل راه سخت، پیچیده، پرهزینه و اطاله بر دیوان بین‌المللی دادگستری همچنان باز است. در تحقق این هدف، دیپلماسی و رایزنی حقوقی، طراحی و تنظیم سناریوهای لازم و ابتکار عمل مذاکراتی بین دولت ایران با دولت‌های اوکراین، کانادا، سوئد و بریتانیا و انجام مذاکرات فنی - کارشناسی بین دولت ایران با شورای ایکائو (تا زمان شروع اجلاس آتی و تصمیم نهایی ایکائو) ضرورتی انکارناپذیر در حل مسائل فی‌مابین است.

منابع

۱. امینی، اعظم، میان‌آبادی، حجت، و نداف، ناصر (۱۳۹۷). نقش دیپلماسی در موافقت‌نامه اقلیمی پاریس. *فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک*، ۱۴ (۴۹)، ۱۴۸-۱۷۵.
۲. اطلاعاتیه ستاد کل نیروهای مسلح ایران *پیرامون سانحه سقوط هواپیمای مسافری اوکراین*. (۱۳۹۸)، *ایرنا*، ۲۱ دی، در: <https://irna.ir/xjwQQQ>
۳. بابایی مهر، علی. (۱۳۹۵). دیپلماسی حقوقی و حل مسئله هسته‌ای ایران. *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۶ (۱)، ۲۲۶-۱۹۵.

۴. باقری دولت آبادی، علی. (۱۴۰۲). الزامات و چالش‌های ایران برای بهره‌مندی از دیپلماسی کارآمد. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، ۲۰(۱)، ۲۹-۵۶. doi: 10.22034/isj.2023.322274.1715
۵. *بیانیه وزارت امور خارجه ایران*. (۱۴۰۲، شهریور). مذاکرات دوجانبه دولت ایران با دولت اوکراین در خصوص سانحه هواپیمای اوکراینی.
۶. *بیانیه وزارت امور خارجه ایران*. (۱۴۰۲، مهر). مشروح مذاکرات چندجانبه دولت ایران با دولت‌های ذی‌نفع در خصوص پرونده هواپیمای مسافری ۷۵۲ اوکراین.
۷. جواد، محمدجعفر. (۱۳۷۴). ماهیت متحول دیپلماسی. *دوماهنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، بهمن و اسفند، ۱۰۲-۱۰۱، ۶۸-۶۵.
۸. دبیری، محمدرضا. (۱۳۹۸). *استراتژی و تاکتیک در مذاکرات دیپلماتیک*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، چاپ ششم.
۹. سعیدی، روح‌الامین. (۱۳۹۶). چرایی ظهور دیپلماسی نوین در بستر متحول نظام جهانی. *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، ۱۰(۳۷)، ۱۰۵-۱۳۶.
۱۰. سیمبر، رضا. (۱۳۸۵). کارویژه‌های دیپلماسی مدرن در روابط بین‌الملل: تأثیرگذاری‌ها و تأثیرپذیری‌های متقابل. *فصلنامه سیاست خارجی*، ۲۰(۱)، ۱۹۴-۱۷۱.
۱۱. ضیایی بیگدلی، محمدرضا. (۱۴۰۱). *حقوق بین‌الملل عمومی*. تهران: گنج دانش، چاپ سی‌ودوم.
۱۲. گرشاسبی، اصغر. (۱۳۶۹). *هنر و فن مذاکرات*. تهران: نشر مهاجر.
۱۳. گنجی‌دوست، محمد. (۱۳۸۷). تحولات دیپلماسی در عصر اطلاعات. *فصلنامه سیاست*، ۳۸(۱)، ۲۱۲-۱۸۵.
۱۴. *لایحه اعتراضی نماینده ایران در ایکائو*. (۱۴۰۳، ۱ تیر)، ایرنا، ۲۷ اسفند، در: <https://isna.ir/xdT5ff>
۱۵. موسوی، سیدعلی محمد. (۱۳۹۱). *مذاکرات استراتژیک (راهبردها، تاکتیک‌ها و الزامات)*. *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۱(۴)، ۱۷۲-۱۴۳.
۱۶. میرعباسی، سیدباقر و سیدحسین سادات‌میدانی. (۱۳۹۵). *دیوان بین‌المللی دادگستری در تئوری و عمل*. تهران: جنگل، چاپ ششم.
۱۷. مرادی، مریم، ذاکریان، مهدی، کاظمی‌زند، سیدعلی‌اصغر، و دهشیری، محمدرضا. (۱۴۰۰). مقایسه تطبیقی راهبرد دیپلماسی عمومی چین و ترکیه در آفریقا. *فصلنامه مطالعات بین‌المللی*، ۱۷(۴)، ۱۳۸-۱۱۷.
۱۸. *همشهری آنلاین*. (۱۴۰۳، ۲۲ خرداد). *مقصر سقوط هواپیمای اوکراینی در ایران مشخص شد*. در: <https://hamshahrionline.ir/x9jLT>
۱۹. *یادداشت رسمی وزارت امور خارجه خطاب به نمایندگی دولت اوکراین*. (۱۴۰۲)، ۲۸ شهریور.

English References

1. Amarasinghe, P., & Jayawardane, E. (2020, January 21). *International law and the downing of Ukraine International Airlines Flight 752* (BESA Center Perspectives Paper

- No. 1,414). BESA Center for Strategic Studies.
2. Clinton, D. (2017). Diplomacy and international law. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.152>
3. Global Affairs Canada. (2023, October). *Canada launches commemorative scholarship program in honour of Flight PS752 victims*. Government of Canada.
4. Hurd, I. (2015). International law and the politics of diplomacy. In O. J. Sending, V. Pouliot, & I. B. Neumann (Eds.), *Diplomacy and the making of world politics* (pp. 31–54). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316162903.002>
5. International Civil Aviation Organization. (2024a). *Annex 11—Air traffic services; Annex 15—Aeronautical information services; Annex 17—Aviation security*. ICAO.
6. International Civil Aviation Organization. (2024b). Describe the threat against civil aviation security: Hijacking of aircraft, armed attacks and attacks against aircraft. ICAO.
7. International Coordination and Response Group. (2023, October 3). *Talks between the International Coordination and Response Group and Iran regarding accountability for the downing of Flight PS752*. Government of Canada / Global Affairs Canada.
8. McGuinness, M. E., & Stewart, D. P. (Eds.). (2022). *Research handbook on law and diplomacy*. Edward Elgar Publishing.
9. Superior Court of Justice, Ontario. (2024, May 1). *Court decision regarding the crash of Ukraine International Airlines Flight PS752*.
10. Zarif, M. J. (2017). Multilateralism and Ideational Power. *International Studies Journal (ISJ)*, 14(2), 1-11.

Translated References to English

1. Amarasinghe, P., & Jayawardane, E. (2020, January 21). *International law and the downing of Ukraine International Airlines Flight 752* (BESA Center Perspectives Paper No. 1,414). BESA Center for Strategic Studies.
2. Amini, A., Mianabadi, H., and Naddaf, N. (2018). The Role of Diplomacy in the Paris Agreement. *Geopolitics Quarterly*, 14(49), 148-175. **(In Persian)**
3. Announcement of the General Staff of the Iranian Armed Forces regarding the Ukrainian passenger plane crash. (2020), *IRNA*, 11 January, at: <https://irna.ir/xjwQQq> **(In Persian)**
4. Babaie Mehr, A. (2016). Legal Diplomacy and Iranian Nuclear Problem Solving. *International Relations Researches*, 6(1), 195-226. **(In Persian)**
5. Bagheri Dolatabadi, A. (2023). Requirements and Challenges in Iran for Adoption of

- Efficient Health Diplomacy. *International Studies Journal (ISJ)*, 20(1), 29-56. doi: 10.22034/isj.2023.322274.1715 **(In Persian)**
6. Clinton, D. (2017). Diplomacy and international law. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.152>
7. Dabiri, M. R. (2019). Strategy and tactics in diplomatic negotiations. Tehran: Political and International Studies Office, 6th edition. **(In Persian)**
8. Ganjidoost, M. (2008). Developments in Diplomacy in the Information Age. *Politics Quarterly*, 38(1), 185-212. **(In Persian)**
9. Garshasbi, A. (1980). The Art and Technique of Negotiations. Tehran: Mohajer Publishing. **(In Persian)**
10. Global Affairs Canada. (2023, October). *Canada launches commemorative scholarship program in honour of Flight PS752 victims*. Government of Canada.
11. *Hamshahri Online*. (2024, June 11). The culprit of the Ukrainian plane crash in Iran has been identified. at: <https://hamshahrionline.ir/x9jLT> **(In Persian)**
12. Hurd, I. (2015). International law and the politics of diplomacy. In O. J. Sending, V. Pouliot, & I. B. Neumann (Eds.), *Diplomacy and the making of world politics* (pp. 31–54). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316162903.002>
13. International Civil Aviation Organization. (2024a). *Annex 11—Air traffic services; Annex 15—Aeronautical information services; Annex 17—Aviation security*. ICAO.
14. International Civil Aviation Organization. (2024b). Describe the threat against civil aviation security: Hijacking of aircraft, armed attacks and attacks against aircraft. ICAO.
15. International Coordination and Response Group. (2023, October 3). *Talks between the International Coordination and Response Group and Iran regarding accountability for the downing of Flight PS752*. Government of Canada / Global Affairs Canada.
16. Javad, M. J. (1996). The Changing Nature of Diplomacy. *Bimonthly Political and Economic Information*, February and March, (101-102), 65-68. **(In Persian)**
17. McGuinness, M. E., & Stewart, D. P. (Eds.). (2022). *Research handbook on law and diplomacy*. Edward Elgar Publishing.
18. Mir Abbasi, S. B., and Sadat-Meydani, S. H. (2016). The International Court of Justice in Theory and Practice. Tehran: Jangal, 6th edition. **(In Persian)**
19. Moradi, M., Zakeiarn, M., Kazemi Zand, S. A. A. and Dehshiri, M. (2021). A Comparative Study of China-Turkish Public Diplomacy Strategies in Africa. *International Studies Journal (ISJ)*, 17(4), 117-138. doi: 10.22034/isj.2021.255642.1296 **(In Persian)**
20. Mousavi, S. A. M. (2012). Strategic Negotiations (Strategies, Tactics and Requirements).

International Relations Researches, 2(4), 143-172. **(In Persian)**

21. *Official note from the Ministry of Foreign Affairs addressed to the Ukrainian government delegation.* (2023), September 19. **(In Persian)**
22. Protest bill of Iran's representative in ICAO. (2024). *IRNA*, March 17, at: <https://isna.ir/xdT5ff> **(In Persian)**
23. Saeedi, R. A. (2017). Why the emergence of modern diplomacy in the context of the changing global system. *Journal of International Relations Studies*, 10(37), 105-136. **(In Persian)**
24. Simber, R. (2006). The specific tasks of modern diplomacy in international relations: mutual influences and influences. *Foreign Policy Quarterly*, 20(1), 171-194. **(In Persian)**
25. *Statement by the Iranian Ministry of Foreign Affairs.* (2023, September). Bilateral talks between the Iranian government and the Ukrainian government regarding the Ukrainian plane crash. **(In Persian)**
26. *Statement of the Iranian Ministry of Foreign Affairs.* (2023, October). Detailed information on the multilateral negotiations of the Iranian government with the interested governments regarding the case of Ukrainian passenger plane 752. **(In Persian)**
27. Superior Court of Justice, Ontario. (2024, May 1). *Court decision regarding the crash of Ukraine International Airlines Flight PS752.*
28. Zarif, M. J. (2017). Multilateralism and Ideational Power. *International Studies Journal (ISJ)*, 14(2), 1-11.
29. Ziaei Bigdali, M. R. (2022). *Public International Law*. Tehran: Ganj Danesh, 32nd edition. **(In Persian)**